

В І Д Г У К

**офіційного опонента, доктора економічних наук, професора
Захарченка Володимира Івановича на дисертаційну роботу
ХОМЮК Наталії Леонідівни на тему «Організаційно-економічні
засади диверсифікації розвитку сільських територій в умовах
децентралізації», подану на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток
продуктивних сил і регіональна економіка**

Вивчення дисертаційної роботи, автореферату дисертації та опублікованих праць дає підстави для розгорнутої характеристики результатів дослідження Н. Л. Хомюк та визначення його відповідності критеріям і нормативним вимогам до дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.

I. Актуальність теми дисертаційного дослідження та зв'язок її з науковими програмами, планами, темами

В Україні аграрна галузь – один із найважливіших секторів національної економіки. Вона формує понад 11% ВВП, а враховуючи переробну галузь – 27% ВВП. Її форпостом виступають сільські території, тому важливим завданням як для влади, так і для вітчизняних науковців є розробка найбільш дієвих та ефективних заходів по забезпеченню сталого розвитку цих територій.

Проте розвиток сільських територій важливий не тільки в економічному сенсі, він також важливий і в плані дотримання конституційних норм щодо територіальної соціальної справедливості (досягнення високої якості життя людини незалежно від місця її проживання), збереження національної ідентичності (адже в містах, особливо на Сході країни, вона сильно zdeформована) та просторової деконцентрації населення і виробництва (тим більше, що асиміляційний потенціал екосистем більшості метрополійних територій уже вичерпано).

Нові можливості для розвитку сільських територій відкриває реформа децентралізації влади, запущена в Україні 1 квітня 2014 р. згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів № 333-р., яким було схвалено Концепцію реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади.

Одним із ключових, стратегічно важливих завдань реформи визначено формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) як спроможних. Саме від його вирішення значною мірою залежатиме розвиток сільських територій, зміцнення їх економічного потенціалу на основі диверсифікації видів діяльності, прискореного розвитку органічного землеробства й скотарства, переробної та іншої промисловості, особливо її інноваційних видів із високою часткою додатної вартості. З іншого боку, реалізація заходів реформи децентралізації далеко не завжди відповідає завданням розвитку сільських територій. З огляду на це тема дисертаційної роботи Н. Л. Хомюк є надзвичайно актуальною.

Проведене дисертаційне дослідження відповідає сучасним напрямкам розвитку економічної науки та безпосередньо пов'язане з тематикою науково-дослідних робіт кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, зокрема в рамках виконання таких держбюджетних тем: «Інноваційні форми активізації бізнесу в умовах міжнародної інтеграції» (номер держреєстрації 0115U002350) – обґрунтовано напрями диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації, «Регіональні ринки в умовах європейської інтеграції: механізми конкуренції та конвергенції» (номер держреєстрації 0118U001094) – проведено діагностику розвитку сільських територій регіону; а також кафедри менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування при виконанні держбюджетної теми «Геоуправління та механізми забезпечення конкурентоспроможності органічного сільського господарства України в умовах євроінтеграції» (номер держреєстрації 0118U003372) – розроблено науково-методичні підходи до державної фінансової підтримки органічного виробництва із врахуванням

світового досвіду та надано рекомендації щодо вдосконалення системи оподаткування сільськогосподарської діяльності.

II. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їхня достовірність

Наукові положення, наведені в дисертації Н. Л. Хомюк та її авторефераті, є достатньо обґрунтованими, логічно пов'язаними і несуперечливими, крім того, вони характеризуються належним рівнем аргументованості. Про це переконливо свідчить система використаних наукових методів і прийомів дослідження, логічна структура, побудова та зміст дисертаційної роботи, репрезентативний обсяг розглянутих, проаналізованих та систематизованих актуальних досліджень із проблем диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації.

Використання фундаментальних праць вітчизняних і закордонних науковців, обробка офіційної статистичної інформації за темою дослідження дало можливість автору систематизувати та кваліфіковано опрацювати представлені результати роботи. Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій також підтверджується матеріалами, що наведені в додатках.

Вирішити поставлені завдання та отримати результати, що характеризуються науковою новизною, автору дозволило застосування сукупності способів і принципів наукового пізнання, спеціальних і загальнонаукових методів дослідження. Дисертаційна робота Н. Л. Хомюк ґрунтується на використанні сучасної методології наукових досліджень, що проявилось в застосуванні системного та інших методологічних підходів, методів аналізу й синтезу, індукції та дедукції, історико-логічного, системно-структурного, монографічного, моделювання, прогнозування, економіко-статистичного, SWOT-аналізу, графічного та інших.

Мета дослідження, яка полягає у розробці теоретико-методологічних та організаційно-економічних засад диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації, досягнута та відповідає темі дисертаційної роботи.

Зміст сформульованих наукових завдань структурно-логічно узгоджено, достатньо розкрито й вирішено згідно обраної теми дисертації та відповідно до поставленої мети. Об'єкт і предмет дослідження узгоджені з метою представленої роботи.

Позитивним фактом є те, що основні теоретико-методологічні підходи, запропоновані дисертанткою, пройшли ґрунтовну апробацію. Достовірність, обґрунтованість і вірогідність висновків та практичних рекомендацій дисертаційної роботи підтверджується таким: цілим рядом довідок центральних і регіональних органів влади та навчальних закладів; позитивними результатами апробації авторських положень на науково-практичних конференціях різного рівня; наявністю публікацій у фахових виданнях України та у міжнародних наукових виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз.

Вищевикладене доводить достатню обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації Н. Л. Хомюк.

ІІІ. Наукова новизна результатів, одержаних особисто здобувачем та поданих на захист

Охоплення дисертанткою широкого кола проблем та їх глибокий аналіз дозволили отримати результати, які характеризуються науковою новизною і значущістю. В дисертації Н. Л. Хомюк:

вперше:

– обґрунтовано методологічні основи дослідження диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації, які ґрунтуються на теоретичних положеннях регіональної економіки, що розкривають сутність розвитку сільських територій та особливості диверсифікації їх розвитку за окремими напрямками;

– сформульовано концептуальні засади диверсифікації розвитку сільських територій, зокрема диверсифікації сільськогосподарського виробництва, альтернативних видів діяльності, організаційно-правових форм

господарювання та джерел фінансування з виокремленням соціальних, економічних та екологічних цільових орієнтирів;

– розроблено організаційно-економічний механізм диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації, який передбачає взаємодію відповідних суб'єктів і ґрунтується на застосуванні нормативно-правових, організаційних, інституційних та економічних інструментів, а також реалізації відповідних заходів;

удосконалено:

– алгоритм діагностики диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації, який, на відміну наявних, передбачає такі кроки: аналіз передумов диверсифікації розвитку сільських територій на національному рівні; оцінку розвитку процесу децентралізації й ефективності функціонування ОТГ у регіонах; визначення сучасних тенденцій розвитку сільських територій; оцінку стану та характеристику напрямів диверсифікації розвитку сільських територій;

– методичні підходи до оцінювання ефективності функціонування міських, селищних і сільських ОТГ у регіонах України та шляхів підвищення ефективності їхнього функціонування;

– наукові положення щодо диверсифікації сільськогосподарського виробництва шляхом формування державної фінансової підтримки органічного виробництва з урахуванням світового досвіду;

отримали подальший розвиток:

– понятійно-категоріальний апарат дослідження процесу диверсифікації розвитку сільських територій у частині уточнення та конкретизації дефініцій «сільські території», «розвиток сільських територій» та поглиблення сутності поняття «диверсифікація розвитку сільських територій»;

– методичний підхід до аналізу передумов диверсифікації розвитку сільських територій на основі визначення часткових індикаторів соціального, економічного та екологічного розвитку й інтегрального індексу сталого розвитку цих територій;

– наукові основи імплементації європейського досвіду щодо

організаційно-економічного забезпечення розвитку сільських територій в Україні у частині застосування інтегрованого підходу до розробки та запровадження програм і стратегій розвитку сільських ОТГ.

IV. Оцінка змісту та завершеності дисертаційного дослідження

Дисертаційна робота Н. Л. Хомюк є завершеним науковим дослідженням, що має логічну структуру й глибокий зміст. Структура роботи відповідає меті та завданням дослідження, забезпечує повне висвітлення отриманих автором результатів. Змістовна частина дисертації містить необхідні теоретико-методологічні положення, аналітичні розробки й розрахунки, а також практичні рекомендації, що достатньо повно висвітлені у відповідних розділах дисертації.

У *першому розділі «Теоретичні засади дослідження диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації»* розвинуто наукові підходи до вивчення розвитку сільських територій (с. 37-58), розкрито сутність категорії «диверсифікація розвитку сільських територій» (с. 58-77), обґрунтовано значення процесу децентралізації як чинника диверсифікації їх розвитку (с. 78-99).

У *другому розділі «Методологічні засади диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації»* запропоновано методологічні основи дослідження диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації (с. 102-123), обґрунтовано концептуальні засади диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації (с. 124-143), удосконалено методичний підхід до діагностики диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації (с. 143-163).

У *третьому розділі «Діагностика передумов диверсифікації розвитку сільських територій в Україні в умовах децентралізації»* проведено аналіз передумов диверсифікації розвитку сільських територій в Україні (с. 166-190), дано оцінку розвитку процесу децентралізації та ефективності функціонування ОТГ у регіонах України (с. 190-212), виявлено сучасні тенденції розвитку сільських територій у Волинській області в умовах децентралізації (с. 212-238).

У четвертому розділі «*Організаційне та економічне забезпечення диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації*» охарактеризовано стан диверсифікації сільськогосподарського виробництва, несільськогосподарської діяльності, організаційно-правових форм та джерел фінансування розвитку сільських територій в умовах децентралізації (с. 242-274), здійснено аналіз європейської політики щодо стимулювання розвитку сільських територій і обґрунтовано можливість її імплементації в Україні (с. 275-294), розроблено організаційно-економічний механізм диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації (с. 294-314).

У п'ятому розділі «*Пріоритети диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації*» обґрунтовано шляхи підвищення ефективності функціонування ОТГ (с. 318-337), здійснено науково-методичне обґрунтування державної фінансової підтримки органічного виробництва (с. 337-361); розроблено пропозиції щодо диверсифікації джерел фінансування розвитку сільських територій в умовах децентралізації (с. 361-381).

Загальні висновки і висновки за розділами, в яких підводяться підсумки результатів проведеного дослідження, є достатньо виваженими.

V. Значення наукових положень і висновків дисертації для науки та практики, рекомендації щодо їх використання

Обґрунтовані і представлені в дисертаційному дослідженні положення, висновки і рекомендації мають важливе теоретичне і практичне значення.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній суттєво розширено і поглиблено понятійний апарат, що стосується впливу реформи децентралізації на розвиток сільських територій, обґрунтовано методологічні принципи та методичні підходи до дослідження передумов і напрямів диверсифікації сільських територій, що є суттєвим внеском в регіональну економічну науку.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні положення, викладені в дисертації, доведені до рівня методичних розробок і

практичних рекомендацій. Ці положення адаптовані до використання в процесі управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації.

Окремі розробки дисертантки вже знайшли застосування в діяльності центральних і регіональних органів влади, зокрема: Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування (довідка № 5/02-2020 від 5.02.2020 р.); Адміністрації Державної прикордонної служби України (довідка № 0.22-11395/06-19 від 21.11.2019 р.); Департаменту агропромислового комплексу Волинської ОДА (довідка № 1732/17/2-19 від 20.11.2019 р.); Департаменту економіки та європейської інтеграції Волинської ОДА (довідка № 740/01-19/2-19 від 21.11.2019 р.); Асоціації об'єднаних територіальних громад (довідка № 0368 від 25.11.2019 р.); Зимнівської ОТГ (довідка № 10369/13/2-19 від 15.11.2019 р.); Зарічанської ОТГ (довідка № 1432/01-12 від 15.11.2019 р.); Оваднівської ОТГ (довідка № 621 від 18.11.2019 р.); Науково-дослідного селянського (фермерського) господарства Колача Є. Й. (довідка № 5 від 12.01.2019 р.); ТОВ «СОФІ ІНВЕСТ» (довідка № 27/11-32 від 21.05.2019 р.); ГО «Зелені ініціативи Рівного» (довідка № 23 від 15.07.2019 р.).

Результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки при викладанні дисциплін «Регіональна економіка» та «Регіональні ринки» (довідка № 03-28/01/2950 від 07.11.2019 р.) та в ГО «Західний регіональний центр сприяння перепідготовці та соціальної адаптації військовослужбовців» при викладанні дисциплін «Стратегічне управління» та «Основи менеджменту» (довідка № 2/1 від 20.11.2019 р.).

VI. Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях

Кількість, обсяг і якість друкованих праць авторки відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України, що висунуті до докторських дисертацій, та відповідають паспорту спеціальності 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і

регіональна економіка. Положення дисертаційної роботи знайшли відображення у 54 наукових працях, із яких особисто здобувачу належать 40,1 друк. арк.; серед них: одноосібна монографія; 7 колективних монографій, у т. ч. 3 – закордонні видання; 23 статті у наукових фахових виданнях України, у т. ч. 21 – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз; 2 статті у наукових періодичних виданнях інших держав; 18 публікацій апробаційного характеру, 3 публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації. Обсяг і кількість публікацій є достатнім для повного і всебічного висвітлення положень і висновків представленої дисертаційної роботи.

VII. Дискусійні положення й критичні зауваження до дисертаційної роботи

Високо оцінюючи змістовність і значимість для науки і практики представленої до захисту дисертаційної роботи Н. Л. Хомюк, все ж є необхідність вказати на деякі дискусійні положення та зробити окремі зауваження.

1. З позицій методології науки загалом і економічної науки, зокрема, звертає на себе увагу недостатньо чітке розрізнення дисертанткою методологічних та конкретно-наукових підходів (с. 57, рис. 1.5), зокрема системного, структурного та синергетичного, як підходів методологічного рівня, і просторового, як конкретно-наукового, хоча й базового в регіональній економіці. З позицій методологічної досконалості роботи не зайвим було б на с. 115 (це рис. 2.2) згрупувати методи дослідження, виділивши загальнонаукові, міждисциплінарні та конкретно-наукові (спеціальні) методи.

2. У окремих структурно-логічних схемах, таблицях і, відповідно, в тексті роботи зустрічаються логічні неув'язки. Так, на рис. 1.3 (с. 46) дисертантка, розглядаючи сільські території як просторові економічні системи, з чим ми в принципі згодні, до соціальної компоненти відносить матеріальний добробут, хоча це тільки характеристика забезпеченості населення матеріальними благами. Логічно було б до її складу включити ті об'єкти, які вона охоплює.

Склад інших компонент також не зовсім логічно представлено. В економічній компоненті види діяльності не кореспондують із такими її складовими, як юридичні особи різних форм власності, домогосподарства та технічне забезпечення, а в інституціональній компоненті сільські населені пункти не відповідають їй за сутністю; якби це були сільські ради, то з цим можна було б погодитись.

3. З табл. 1.2 на с. 47 і подальшого тексту не зовсім зрозуміло як із економічною функцією території співвідносяться виробнича, рекреаційно-туристична, просторово-комунікаційна та житлово-комунальна функції, як її підфункції, чи як окремі функції. Незрозуміло також чому в комунікаційна функція є просторовою, а усі інші ніби ні? Якщо територія ділиться за функціями місця, то усі функціональні зони є просторовими за визначенням.

4. В логіко-структурній схемі дослідження розвитку сільських територій на с. 57 (рис. 1.5) їх структурна характеристика представлена тільки через компонентний склад, хоча у структурі, як відомо, не менше значення мають зв'язки між компонентами, точніше – елементами. На цій же схемі і загалом у роботі якість життя населення і конкурентоспроможність сільських територій розглядаються як незалежні, рівнопорядкові сутності. Але якщо звернутися до трактувань конкурентоспроможності територій і регіонів у працях таких авторів, як І. Бегг, Р. Хаггінс, Б. Гардінер та інших, то в усіх них якість життя населення є складовою конкурентоспроможності певної території.

5. В межах достатньо глибокої за змістом авторської концепції диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації не розкриті належним чином теорії, які є принципово важливими для висвітлення теми роботи: для формування ОТГ – теорія центральних місць В. Кристаллера, зокрема модель $k = 7$, яка орієнтована на організаційне упорядкування території; для стимулювання ендогенних активів територій (в руслі парадигми нового регіоналізму) – теорія саморозвитку регіонів М. Сторпера та Р. Уолкера; для забезпечення фінансової спроможності ОТГ – теорія фіскальної рівноваги М. Олсона. Загалом фінансові теорії, важливі в контексті розвитку сільських

територій, зокрема сільських ОТГ (Ч. Тібу, Р. Масгрейва, Дж. Б'юкенена, У. Нісканена, У. Оутса та ін.), не знайшли належного висвітлення в роботі. Крім того, дисертантка на с. 105 прізвище Портер помилково пише через Котлер.

6. Аналітична частина роботи (а це в основному третій і четвертий розділи) характеризується достатньою шириною і глибиною, однак при ознайомленні з нею виникають деякі запитання. Так, на с. 244-245 дисертантка наводить дані щодо збільшення обсягів вирощування більш рентабельних видів продукції рослинництва й тваринництва (ріпаку, соняшнику, свиней, птиці). Однак показників, які б підтверджували рентабельність цих видів аграрного виробництва ми не знаходимо.

7. У практично орієнтованих розділах дисертації (четвертому та п'ятому) недостатньо уваги приділено оцінці ризиків розвитку сільських територій в умовах децентралізації, які в теоретичному плані достатньо точно визначені на с. 94-97. Одним із ризиків дисертантка цілком слушно визначає надто великі розміри багатьох ОТГ, але водночас на с. 335 за результатами економіко-математичного моделювання пропонує приєднати деякі малі ОТГ (з чисельністю населення менше 5 тис. осіб) до більших. У багатьох випадках це може бути й виправдано, особливо з огляду на велику частку адміністративних витрат у загальних витратах малих ОТГ. Але загалом варто було б звернути увагу на те, що низові територіальні громади формуються в Україні на основі механістичного принципу (20-30-хвилинної доступності служб екстреної допомоги), який до того ж не завжди витримується. В результаті формуються не низові територіальні громади, а «райончики», з яких потім «складаються» нові адміністративні райони. І в підсумку це може дати дуже негативний ефект для розвитку сільських територій, бо призведе до ліквідації районних лікарень, багатьох шкіл тощо. Тому оптимістичні оцінки дисертантки щодо позитивного впливу реформи децентралізації на розвиток сільських територій ми поділяємо лише частково, передусім у частині задіяння їх ендogenous потенціалу.

Однак наведені вище дискусійні положення та висловлені зауваження суттєво не впливають на загальну високу оцінку дисертаційної роботи Н. Л. Хомюк.

VIII. Загальний висновок

Дисертаційна робота Н. Л. Хомюк на тему «Організаційно-економічні засади диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації» є самостійним, завершеним, цілісним, логічним за структурою науковим дослідженням. Отримані автором нові науково обґрунтовані результати дослідження вирішують актуальну наукову проблему щодо поглиблення теоретико-методологічних і практичних засад диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації.

Наукові положення, що винесені на захист, повністю відображені в публікаціях здобувача, які відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України. Подана до захисту дисертаційна робота характеризується науковим стилем. Зміст автореферату та основних положень дисертації ідентичні.

Робота відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, зокрема пп. 9, 10, 12, 13 та 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її авторка, Хомюк Наталія Леонідівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка.

Офіційний опонент –

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри адміністративного менеджменту
та альтернативних джерел енергії
Вінницького національного аграрного університету

В. І. Захарченко

*Сідлує завідую
В.О. ректора ВНАУ*

В. І. Захарченко